

EXISTUJE (STÁLE) SEBENAPLNŮJÍCÍ PROROCTVÍ NA 1. STUPNI ZŠ?

IS (STILL) SELF-FULFILLING PROPHECY REAL IN PRIMARY SCHOOLS?

Irena Smetáčková, Anna Páchová

Katedra psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Abstrakt

Sebenaplňující proroctví je ve školství dlouhodobě existující fenomén. Učitelská očekávání mohou mít vliv na výkony jejich žáků. Přesto, že v zahraniční literatuře je sebenaplňující proroctví podrobně zmapováno (včetně jeho limitů), českých studií není mnoho. V rámci výzkumu, který byl zaměřen na příčiny školní neúspěšnosti, jsme získali velké množství aktuálních kvantitativních i kvalitativních dat ve dvou časových bodech z 29 tříd prvního stupně. Údaje byly shromážděny prostřednictvím kognitivních testů, didaktických testů, pozorování, učitelského posouzení a prospěchu. Vznikla tak možnost porovnat představy, které vyučující měli o jednotlivých žácích/kyních ve 2. ročníku, s jejich skutečnými výkony ve 3. ročníku. Analýzy potvrzují vliv představ a očekávání jak na výkon v didaktických testech, tak na známky.

Klíčová slova: sebenaplňující proroctví; učitelské představy; učitelská očekávání; žákovské výkony; 1. stupeň ZŠ

Abstract

Self-fulfilling prophecy is a long-standing phenomenon in education. Teachers' expectations can affect their students' performance. Despite the fact that self-fulfilling prophecy has been extensively mapped (including its limitations) in the foreign literature, Czech studies related to this topic are scarce. In our research, which focused on the causes of school failure, we collected a large amount of actual quantitative and qualitative data at two time points from 29 first grade classrooms. The data were collected through cognitive tests, didactic tests, observations, teacher assessment and performance (grades). This provided an opportunity to compare the expectations teachers had of students in Grade 2 with their actual performance in Grade 3. The analyses confirm the influence of expectations on both didactic test performance and grades.

Keywords: self-fulfilling prophecy; teachers perceptions; teachers expectations; achievement; primary school

1 ÚVOD

Sebenaplňující proroctví je známým, ale současně také často spíše podceňovaným fenoménem. Může mít mnoho podob. V rámci školství se nejčastěji jedná o to, že výkony žáků mohou být ovlivněny (a to jak negativně, tak pozitivně) tím, jaké od nich mají jejich vyučující očekávání, a v návaznosti na to se k nim chovají určitým způsobem. Pro snížení rizika sebenaplňujícího proroctví je důležité posilovat autodiagnostiku a sebereflexi vyučujících. Zároveň by však měla být shromažďována nová data mapující aktuální podoby sebenaplňujícího proroctví.

2 TEORIE

Sebenaplňující proroctví je předmětem mnoha studií. Prvními výzkumníky, kteří danou problematiku zkoumali ve školním prostředí, byli Rosenthal a Jacobsonová (1968). Výsledky jejich experimentu naznačovaly, že pozitivní učitelské představy o inteligenci jejich žáků mohou mít pozitivní vliv na žákovské výkony v inteligenčním testu. Přesto, že se tento výsledek v mnoha studiích, které následovaly, nepodařilo zcela zreplicovat, prvotní experiment měl za následek velké badatelské zaměření na tuto oblast. To následně vedlo ke zjištění, že očekávání nemá sice přímý vliv na inteligenci, ale může ovlivňovat školní výkony, což potvrzují rovněž aktuální metastudie (např. Wangová et al., 2018). Mechanismy přenosu učitelských představ a očekávání na výkony žáků jsou stále zkoumány. Často je v této oblasti pracováno s žákovskými self-koncepty (Friedrich et al., 2015). Ačkoliv je tedy sebenaplňující proroctví teoreticky rozvíjený a empiricky ověřovaný koncept, v českém prostředí mnoho studií neexistuje, a především chybí jejich přesah do praxe (srov. Lukášová, 2015; Pavelková & Hrabal, 2010).

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Výzkumu mapujícího problematiku školní neúspěšnosti se účastnilo 672 žáků a žákyň z 29 tříd, kteří byli sledováni od 1. do 3. ročníku. Opakovaně (ve 2.

a 3. ročníku) byla použita sada výzkumných nástrojů – pozorování výuky, rozhovory s vyučujícími, standardizované psychologické testy, didaktické testy a postojové dotazníky. V této studii využíváme dvě skupiny dat. První se týká *učitelských představ*. Zahrnuje učitelské posuzování kognitivních charakteristik, dovedností v českém jazyce a matematice u jednotlivých žáků na začátku 2. ročníku a odhad jejich známek ve vyšších ročnících. Druhá skupina dat se týká *žakovských výkonů* v didaktických a kognitivních testech ve 2. ročníku. Z porovnání učitelských představ a žakovských výkonů ve 2. ročníku vyplynula míra shody, kterou interpretujeme jako *přesnost očekávání*. Tu jsme následně porovnali s testovými výkony žáků ve 3. ročníku. Pozornost byla zaměřena na vývoje testových výkonů u skupiny žáků/yň s nízkou, střední a vysokou přesností očekávání.

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVÁNÉ VÝSLEDKY

Analýza prokázala existenci sebenaplnujícího proroctví. První část analýzy ověřovala, zda se budou žakovské výsledky v didaktickém testu z českého jazyka a z matematiky ve 3. ročníku lišit v závislosti na tom, jak vyučující na začátku 2. ročníku hodnotili jejich kognitivní schopnosti a zdatnost ve čtení, psaní a počítání. Mezi výsledky žáků s podobným testově zjištěným kognitivním potenciálem, které vyučující původně vnímali jako zdatné a jako nezdatné, byl zjištěn rozdíl. Další část analýzy prokázala mezi danými skupinami žáků rozdíl v tom, jaké známky pro ně vyučující do budoucna odhadovali. Na vývoji žakovských výkonů se však podílí řada faktorů, nejen učitelská očekávání. Síla souvislosti mezi učitelskými očekávanými a žakovskými výkony variovala napříč souborem. Limity pro interpretaci potvrzující sebenaplnující proroctví se ukázaly zejména u žáků s příliš nízkými výkony. Zároveň byly zjištěny rozdíly mezi jednotlivými vyučujícími z hlediska tendence k nerealistickým představám o žácích.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Přesnost učitelských představ a očekávání vůči žákům lze považovat za indikátor pedagogické profesionality. Pokud vyučující nemají dostatek zdrojů informací o žácích a/nebo své představy konstruuji na pozadí stereotypů a předsudků, je to velmi riskantní. U žáků s SVP neadekvátní učitelské představy navíc mohou vést

k výraznému zpoždění diagnostiky (Juhkam et al., 2022). Nepřesnost představ navíc přináší riziko sebenaplňujícího proroctví. Realizovaná studia zahrnovala 29 vyučujících 1. stupně ZŠ, kteří byli ve své škole a komunitě, považováni za velmi pedagogicky zdatné. Ovšem ani někteří z těchto vyučujících se nepřesným představám o žácích neubránili a u některých z žáků jejich tříd výsledky naznačují možný vliv sebenaplňujícího proroctví, které způsobuje nedostatečné využití jejich potenciálu a potencionální snižování sebeúcty. Příspěvek kazisticky představuje některé z těchto případů.

PODĚKOVÁNÍ

Prezentovaná studie je součástí výzkumu „Učitelské porozumění příčinám školní neúspěšnosti a efektivita pedagogických intervencí“, který realizuje Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy za finanční podpory MŠMT (projekt OPVV, CZ.02.3.68/0.0/0.0/19_076/0016390).

6 LITERATURA

- Friedrich, A., Flunger, B., Nagengast, B., Jonkmann, K., & Trautwein, U. (2015). Pygmalion effects in the classroom: Teacher expectancy effects on students' math achievement. *Contemporary Educational Psychology, 41*, 1–12.
- Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. *Personality and Social Psychology Review, 9*(2), 131–155.
https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0902_3
- Juhkam, M., Soodla, P., & Aro, M. (2022). How accurate are teachers and support specialists when judging students' literacy skills? Special educational service as an external factor influencing judgements. *Dyslexia, 28*(4), 378–396.
- Lukášová, H. (2015). *Učitelské sebepojetí a jeho zkoumání*. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Pavelková, I., & Hrabal, V. (2010). *Jaký jsem učitel*. Praha: Portál.
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupils' intellectual development*. Holt, Rinehart and Winston.

Wang, S., Rubie-Davies, C. M., & Meissel, K. (2018). A systematic review of the teacher expectation literature over the past 30 years. *Educational Research and Evaluation*, 24(3), 124–179. <https://doi.org/10.1080/13803611.2018.1548798>